

ANDRZEJ DYONIAK

FUNKCJONOWANIE USTAWOWEGO USTROJU MAJĄTKOWEGO MAŁŻEŃSKIEGO W ODNIESIENIU DO RODZINNYCH ZAKŁADÓW PRODUKCYJNYCH

I. UWAGI WPROWADZAJĄCE

U podstaw systemów prawa rodzinnego państw socjalistycznych *leżą* pewne wspólne założenia generalne. Spośród nich zasada równouprawnienia małżonków¹ i zasada ochrony rodziny mają decydujące znaczenie na obszarze stosunków majątkowych małżeńskich. Wyznaczają one z jednej strony sposób interpretacji przepisów prawnych, a z drugiej — kierunek zmian obowiązującego prawa.

Ustawowym ustrojem majątkowym małżeńskim jest w Polsce od 2 950 r. wspólność dorobku. Ustrój ten zastąpił obowiązujący wcześniej z mocy dekretu z 29 V 1946 r. (Prawo majątkowe małżeńskie) system podziału dorobku. Na zmianę sposobu uregulowania stosunków majątkowych między małżonkami miała wpływ krytyka ustroju podziału dorobku. Stwierdzono, że nie zapewnia on rzeczywistego równouprawnienia małżonków w czasie trwania małżeństwa zwłaszcza wtedy, gdy praca żony polega jedynie na wychowywaniu dzieci i prowadzeniu wspólnego gospodarstwa domowego². Ustrój ten, z uwagi na niemal nieograniczoną możliwość rozporządzania majątkiem przez każdego z małżonków nie zabezpieczał przyszłych udziałów w majątku nabytym przez małżonków w czasie trwania związku małżeńskiego³.

Ustrój wspólności dorobku uznany został za bardziej odpowiedni w świetle zasady równouprawnienia małżonków i trwałości małżeństwa⁴.

¹ G. K. Matwiejew, *Sowietskoje siemiejnoje prawnie*, Moskwa 1978, s. 23; W. Seifert, w: *Familienrecht. Lehrbuch unter Leitung von A. Grandke*, Berlin 1981, s. 116 - 117.

² J. Si. Piąkowski, *Stosunki majątkowe między małżonkami*, Warszawa 1955, s. 47.

³ Ibidem, s. 47; J. Wasilkowski, *Stosunki prawne między małżonkami w prawie socjalistycznym*, PiP 1950, nr 4, s. 123 - 124.

⁴ J. Gwiazdomorski, M. Grudziński, S. Kaleta, A. Walter, *Założenia prawa rodzinnego w świetle Konstytucji PRL*, w: *Zagadnienia prawne Konstytucji PRL*,

System ten stwarzając silną więź gospodarczą między małżonkami służy umocnieniu rodziny⁵. Wprowadza on wspólność również w dziedzinie majątkowej⁶ eliminując sztuczne dla normalnie funkcjonującej rodziny rozliczenia finansowe⁷.

Ustrój wspólności majątkowej, po początkowych wahaniach⁸, jest obecnie jedynym ustrojem ustawowym we wszystkich socjalistycznych państwach Europy. Przewiduje się, że będzie on obowiązywał również w przyszłości w ramach rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego⁹.

Powyższy system, obok cech dodatnich, ma również ujemne. Ujawniają się one w trakcie funkcjonowania tego ustroju w praktyce i dotyczą trudności w kwalifikowaniu nabywanych praw do majątków małżonków i zarządu majątkiem wspólnym. Ustrój wspólności majątkowej niesie ze sobą także komplikacje w zakresie odpowiedzialności małżonków za długi¹⁰.

Mimo różnic występujących w zakresie stosunków faktycznych w poszczególnych małżeństwach przyjmuje się, że ustrój wspólności dorobku jest najodpowiedniejszy dla większości małżeństw w Polsce¹¹. Ale już w 1950 r. J. Wasilkowski zauważył, że ustrój ten jest przede wszystkim dostosowany do układu stosunków w małżeństwie ludzi pracy, natomiast mogą zaistnieć trudności w zakresie zarządu majątkiem i odpowiedzialności małżonków za zobowiązania, gdy do wspólności wchodzi przedsiębiorstwa zarobkowe albo nieruchomości¹². Sądząc jednak, że prywatne przedsiębiorstwa zarobkowe zanikną w stosunkowo krótkim czasie, uważał, iż polskie prawo małżeńskie, którego funkcja polega na ochronie stosunków odpowiadających interesom klasy robotniczej, nie

t, III, Warszawa 1954, s. 75; J. Winiarz, *Wspólność ustawowa na tle ewolucji ustawodawstwa rodzinnego w Polsce Ludowej*, SP 1970, nr 26-27, s. 311-312; J. Gwiazdomorski, *Równouprawnienie kobiety w rodzinie jako problem kodyfikacyjny*, PiP 1959, nr 11, s. 755; L. Stecki, *Zniesienie ustawowej wspólności małżeńskiej majątkowej*, PiP 1967, nr 10, s. 542.

⁵ J. St. Piątownski, *Wspólny majątek małżonków w kodeksie rodzinnym*, PiP 1953, nr 4, s. 561.

⁶ H. Ł. i J. Mazeaud, *Leçons de droit civil*, t. IV, *I-Régimes matrimoniaux*, Paris 1966, s. 516; J. Bärmanm, *Das neue Ehegüterrecht*, AcP, t. 157, Tübingen 1958/1959, s. 212; W. Seifert, *Die Stellung der Familie in der Rechtsverhältnisse an der Wohnung*, Neue Justiz 1976, nr 24, s. 739.

⁷ K. A. Grawe, *Imuszczestwiennyje odnoszenija suprugow*, Moskwa 1960, s. 31 - 35.

⁸ Rozdzielność majątkowa była ustrojem ustawowym w ZSRR do 1926 r., w NRD do 1966 r., w Bułgarii do 1968 r.

⁹ J. Winiarz, *Wspólność ustawowa*, s. 312, J.S.P. w sprawozdaniu z III międzynarodowej konferencji prawa rodzinnego państw socjalistycznych w Jenie w 1969 r. (PiP 1970, nr 2, s. 370 - 371).

¹⁰ W. Sper, *Der neue gesetzliche Güterstand in Frankreich*, Heidelberg 1972, s. 10,

¹¹ J. Gwiazdomorski, *Równouprawnienie kobiety*, s. 770.

¹² J. Wasilkowski, *Stosunki prawne*, s. 124 - 125.

ma powodu liczyć się z takimi przypadkami¹³. J. Górecki uważał wręcz, że ustrój wspólności majątkowej uwłącza zasadzie równouprawnienia przy prywatnej własności środków produkcji. Majątek służący do osiągnięcia zysku, nie może być zaś, jego zdaniem, wspólnie zarządzany¹⁴.

Małżeński ustrój majątkowy, zwłaszcza ustawowy, w państwach kapitalistycznych, musi z natury rzeczy uwzględniać także interesy małżonków mających prywatne zakłady produkcyjne. Trudności w zakresie zarządu majątkiem wspólnym w ramach ustroju wspólności majątkowej są jedną z przyczyn przyjęcia przez ustawodawcę w części państw kapitalistycznych Europy (Austria, Republika Federalna Niemiec, Szwecja) wspólnoty zysków zwanej inaczej ustrojem podziału dorobku. W praktyce, w czasie jego trwania, obowiązuje małżonków rozdzielność majątkowa, a elementy wspólności ujawniają się dopiero po jego ustaniu¹⁵. W niektórych natomiast przypadkach przyjęcia jako ustroju ustawowego wspólności dorobku można zaobserwować uprzywilejowaną pozycję męża w zakresie zarządu majątkiem wspólnym (Francja)¹⁶.

Przypuszczenia J. Wasilkowskiego co do szybkiego zaniku prywatnej własności środków produkcji w Polsce nie potwierdziły się. Wręcz przeciwnie. Indywidualne gospodarstwa rolne oraz warsztaty rzemieślnicze są popierane przez państwo jako spełniające doniosłą rolę w zaspokajaniu potrzeb społeczeństwa. Jeśli weźmie się także pod uwagę liczebność grup ludności prowadzących prywatne zakłady produkcyjne, należy dojść do wniosku, że zagadnienie funkcjonowania ustawowego ustroju majątkowego w stosunku do nich nie można pozostawić poza zakresem zainteresowań badawczych.

Przed przystąpieniem do właściwych rozważań należy sprecyzować, co rozumiem przez rodzinne zakłady produkcyjne. Otóż zaliczam tutaj zarówno indywidualne gospodarstwa rolne, jak i warsztaty rzemieślnicze, a także inne zakłady prywatne np. sklepy, oparte o stałą pracę własną właściciela lub jego rodziny.

II. PRZYNALEŻNOŚĆ DO MAJĄTKÓW MAŁŻONKÓW

Zaliczanie gospodarstwa rolnego, a ściślej wchodzących w jego skład nieruchomości, do majątków małżonków nie powinno budzić szczególnych wątpliwości na tle art. 32-33 k.r.o. Należy jedynie nadmienić, że do majątku wspólnego wejść nieruchomości rolne nabyte w drodze za-

¹³ Ibidem, s. 125.

¹⁴ J. Górecki, *Podłoże gospodarcze i funkcjonowanie wspólności małżeńskiej majątkowej*, PiP 1962, nr 4, s. 668.

¹⁵ H. Dölle, *Familienrecht*, Karlsruhe 1964, t. I, s. 739.

¹⁶ W. Sper, *Der neue*, s. 63, 102 - 103.

siedzenia (jeśli jego bieg został zakończony w czasie trwania ustroju wspólności majątkowej)¹⁷, nieruchomości nabyte przez małżonków, z których jeden jest cudzoziemcem i nie uzyskał wymaganej przepisami ustawy z 24 III 1920 r. (o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców) zgody na nabycie¹⁸, a także nieruchomości nabyte w oparciu o przepisy ustawy z 26 X 1971 r. o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych¹⁹. W odniesieniu do tej ostatniej kwestii istnieją wątpliwości w doktrynie. Zgodnie z jednym poglądem mamy w powyższej sytuacji do czynienia z konwalidacją nieformalnych umów sprzedaży (o przynależności do majątków małżonków decyduje moment zawarcia takiej umowy)²⁰. W myśl drugiego poglądu dochodzi w powyższej sytuacji do nabycia z mocy samego prawa, a więc o przynależności nieruchomości do majątku wspólnego decyduje istnienie wspólności w dacie wejścia w życie ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych (przy nabyciu na podstawie art. 1), albo czas wydania ostatecznej decyzji administracyjnej (na podstawie art. 2)²¹. Za trafnością drugiego poglądu przemawia sam tekst ustawy, w którym zostało wyraźnie wskazane, że określone nieruchomości stają się własnością rolników z mocy samego prawa i to w momencie wejścia w życie ustawy, a nie z datą wsteczną (jak byłoby w przypadku konwalidacji)²².

Określenie przynależności zakładów rzemieślniczych oraz innych zakładów prywatnych do majątków małżonków może budzić wątpliwości. Związane są one z samym pojęciem zakładu obejmującego, podobnie jak przedsiębiorstwo, szereg praw podmiotowych. Tworzą one funkcjonalną całość²³. Istotnym składnikiem zakładu są uprawnienia do jego prowadzenia przysługujące określonej osobie w związku z jej kwalifikacjami²⁴. Tworzenie funkcjonalnej całości nie uzasadnia jednak tego, aby zakład rzemieślniczy albo inny zakład prywatny traktować jako pod-

¹⁷ Uchw. SN z 28 II 1978 — OSN 1978/9/153.

¹⁸ Uchw. SN z 24 III 1970 z glosą J. St. Piątońskiego — OSPiKA 1973/6/120 i uchw. SN z 4 III 1983 — OSN 1983/8/114.

¹⁹ Dz.U. Nr 27, poz. 260.

²⁰ SN w uchw. z 18 IX 1973 — OSN 1974/1/3 i w uchw. z 19 III 1976 — OSPiKA 1977/11 - 12/192; J. St. Piątoński, *Uregulowanie własności gospodarstw rolnych i zmiany w kodeksie cywilnym*, PiP 1971, nr 7-8, s. 289-290, J. Paliwoda, *Problemy prawne uregulowania własności gospodarstw rolnych*, Wrocław—Warszawa—Kraików—Gdańsk 1976, s. 40.

²¹ M. Gintowt, K. Kołakowski, E. Janeczko, *Wybrane zagadnienia na tle ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych*, ZPA 1972, nr 25, s. 14 i n.; J. Sza-chułowicz, *Mażeńskie stosunki majątkowe na tle ustawy z 26 X 1971*, Palestra 1975 nr 7-8, s. 21 i n.; E. Gniewek w glosie do uchw. SN z 16 III 1972, PiP 1973 nr 5, s. 161- 164.

²² E. Gniewek w glosie z przyp. poprzedniego.

²³ Z. Radwański, *Zarys części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 1979. s. 113.

²⁴ S. Breyer, S. Gross, w: *K.r.o. Komentarz*, Warszawa 1975, s. 235.

miot albo przedmiot stosunków cywilnoprawnych²⁵. Tak więc nie można poprawnie mówić o przynależności zakładu rzemieślniczego do majątków małżonków, ale o przynależności poszczególnych praw objętych pojęciem zakładu do tych majątków. Mają do nich zastosowanie ogólne reguły kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (art. 32 - 33). Można zauważyć, że jeżeli prawa majątkowe wchodzące w skład zakładu zostały nabyte odpłatnie w czasie obowiązywania ustroju wspólności majątkowej, to poza przypadkiem surogacji (art. 33 pkt 3 k.r.o.) wchodzić one będą w skład majątku wspólnego. Jeśli w dalszych rozważaniach będzie mowa o przynależności zakładu rzemieślniczego lub podobnego zakładu do majątków małżonków, to tego rodzaju określenie należy traktować jako skrót myślowy. W rzeczywistości bowiem chodzi o przynależność praw majątkowych objętych pojęciem zakładu do majątków małżonków.

Na tle redakcji art. 33 pkt 5 k.r.o. może powstać wątpliwość w skład jakiego majątku należy zaliczyć przedmioty służące do prowadzenia gospodarstwa rolnego lub przedsiębiorstwa. Niektórzy przedstawiciele doktryny opowiadają się za zaliczeniem takich przedmiotów do tego majątku, do którego należy gospodarstwo rolne lub przedsiębiorstwo¹⁶. Wyrażany jest również pogląd, że przedmioty służące do prowadzenia gospodarstwa rolnego lub przedsiębiorstwa przynależą do majątków małżonków według ogólnych zasad art. 32 i 33 pkt 1-3 k.r.o. Artykuł 33 pkt 5 in fine k.r.o. traktowany jest w tym przypadku, jako przepis wyłączający w stosunku do art. 32 i 33 pkt 1-3 k.r.o. zasadę rozszerzonej surogacji przewidzianą co do innych przedmiotów służących do wykonywania zawodu²⁷.

Drugi pogląd należy uznać za słuszny. Przyjęcie przeciwnego stanowiska nie znajduje uzasadnienia w treści art. 33 pkt 1-3 k.r.o., który nie przewiduje wyjątków co do przedmiotów służących do prowadzenia gospodarstwa rolnego lub przedsiębiorstwa²⁸.

Dochód przynoszony przez gospodarstwo rolne lub inny rodzinny zakład produkcyjny wchodzi w skład majątku wspólnego bez względu na ich przynależność do majątków małżonków (art. 32 § 2 pkt 2 k.r.o.).

III. ZARZĄD RODZINNYM ZAKŁADEM (PRODUKCYJNYM)

Obowiązujący kodeks rodzinny i opiekuńczy dzieli czynności zarządu majątkiem wspólnym na czynności zwykłego zarządu i czynności przekraczające zakres zwykłego zarządu majątkiem wspólnym (art. 36 § 2

²⁵ S. Grzybowski, *System prawa cywilnego*, t. I, Część ogólna, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1974, s. 453.

²⁶ S. Breyer, S. Gross, *K.r.o.*, s. 171.

²⁷ J. Szachułowicz, *Indywidualne gospodarstwo rolne jako przedmiot wspólności ustawowej małżeńskiej*, Warszawa 1979, s. 39.

²⁸ Ibidem.

k.r.o.). Czynności zarządu każdy z małżonków może dokonywać samodzielnie, do czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu wymagana jest zgoda drugiego małżonka.

W doktrynie zarysowały się kontrowersje co do tego, czy podziału na czynności zwykłego zarządu i czynności przekraczające zakres zwykłego zarządu należy dokonywać w oparciu o kryteria obiektywne (stała lista czynności)²⁹, czy z uwzględnieniem sytuacji w konkretnej rodzinie³⁰. Nadto występują przeciwstawne tendencje co do możliwie szerokiego³¹ albo możliwie wąskiego ujmowania czynności zwykłego zarządu³².

Ograniczanie małżonka w czynnościach zarządu dotyczących majątku wspólnego nie działa w normalnie funkcjonującej rodzinie na jej korzyść. Należy się raczej oprzeć na zasadzie zaufania, która w normalnych sytuacjach powinna obowiązywać między małżonkami³³. Potrzeby obrotu oraz szeroki zakres przedmiotów majątkowych objętych małżeńską wspólnością majątkową przemawiają za szerokim rozumieniem czynności zwykłego zarządu majątkiem wspólnym³⁴. W świetle obecnie obowiązującego kodeksu o tym, czy daną czynność zakwalifikować jako czynność zwykłego zarządu, czy jako czynność przekraczającą zakres zwykłego zarządu decydują okoliczności konkretnego przypadku, a więc przede wszystkim wielkość i przeznaczenie składników majątku wspólnego³⁵.

Powyższe reguły odnoszą się w pełni do zarządu rodzinnym zakładem produkcyjnym wchodzącym w skład majątku wspólnego małżonków³⁶. Trzeba przy tym zauważyć, że w odniesieniu do indywidualnego gospodarstwa rolnego ustrój wspólności majątkowej jest najodpowiedniejszy. Gospodarstwo to wymaga zaangażowania pracy ze strony obojga małżonków. Stąd m. in. podkreśla się jego rodzinny charakter³⁷. Przepisy obowiązującego prawa, nawet w odniesieniu do nieruchomości

²⁹ A. Szpunar, *Ochrona nabywcy ruchomości a małżeńskie prawo majątkowe*, NP 1963, nr 4-5, s. 428 i n. A. -Kunicki, *Pojęcie zwykłego zarządu w prawie rodzinnym i opiekuńczym*, RPEiS 1968 nr 3, s. 113, 123.

³⁰ S. Rreyer, S. Gross, *K.r.o.*, s. 182; B. Wailaszek, *Zarys prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Warszawa 1971, s. 74; J. Winiarz, *Małżeńskie stosunki majątkowe*, Warszawa 1967, s. 51.

³¹ S. Breyer, S. Gross, *K.r.o.*, s. 182, A. Szpunar, *Wykonywanie przez małżonków zarządu majątkiem wspólnym*, NP 1967, nr 1, s. 34 - 35, A. Kunicki, *Pojęcie zwykłego zarządu*, s. 121 - 122.

³² B. Wailaszek, *Zarys*, s. 74; J. St Piątowski, *Stosunki majątkowe*, s. 122-123; F. Zedier, *Dochodzenie roszczeń majątkowych od małżonków*, Warszawa 1976, s. 63.

³³ A. Grandke, w: *Familienrecht. Lehrbuch*, s. 104.

³⁴ Rozważałam to szeroko w opracowaniu *Zarząd majątkami małżonków*, SP 1981, nr 3, s 66-67.

³⁵ Ibidem, s. 67.

³⁶ Tak co do gospodarstwa rolnego S. Rakowski, *Zarząd gospodarstwem rolnym małżonków*, Pal. 1973, nr 4, g. 24.

³⁷ J. Szachułowicz, *Indywidualne gospodarstwo rolne jako szczególny przedmiot wspólności ustawowej*, Pal. 1976, nr 3, s. 18.

rolnych wchodzących w skład majątków odrębnych obojga małżonków, konstruują pewne elementy wspólności wyrażające się w ograniczeniu ich zbywania i nabywania (art. 161 § 3 i 163 § 2 k.c.).

Spory na tle czynności zarządu majątkiem wspólnym małżonków są rzadkie w praktyce sądowej, a co do rodzinnych zakładów produkcyjnych niemal nie występują³⁸. W odniesieniu do indywidualnych gospodarstw rolnych twierdzi się wprawdzie, iż jest to w przeważającej mierze następstwem podejmowania ważniejszych decyzji przez mężów i godzenia się z tym faktem przez żony³⁹. Prowadzone w 1978 r. na terenie 10 gmin województwa poznańskiego badania ankietowe nie potwierdziły w zdecydowanej większości przypadków tych przypuszczeń⁴⁰. W 84 przypadkach (88%) zarząd majątkiem wspólnym, w skład którego wchodziło gospodarstwo rolne, był sprawowany, zgodnie z deklaracjami składanymi przez rolników, wspólnie przez małżonków, w 3 przypadkach należał on do męża, a w 8 — do żony. Badane było również zagadnienie, na czyje imię i nazwisko dokonywane są najważniejsze transakcje związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego (umowy kontraktacji, sprzedaży płodów rolnych itp.). W sytuacji, gdy zarząd sprawowany był wspólnie przez oboje małżonków (84 przypadki) — w 65 sprawach transakcje zawierane były wyłącznie na nazwisko męża, w 4 — wyłącznie na nazwisko żony, w 10 przypadkach na nazwisko obojga małżonków, a w 3 — czasem na nazwisko męża, a czasem na nazwisko żony (w 2 sprawach brak danych co do tej kwestii).

Jeśli weźmie się pod uwagę fakt, że zniesienie małżeńskiej wspólności majątkowej wyrokiem sądu oraz zawieranie umów majątkowych małżeńskich występuje bardzo rzadko w praktyce społecznej⁴¹, to należy dojść do wniosku, iż ustrój wspólności majątkowej małżeńskiej stanowi dominujący w polskiej praktyce społecznej sposób regulacji małżeńskich stosunków majątkowych. Nikła ilość spornych spraw w sądach na tle zarządu majątkiem wspólnym może uzasadniać wniosek, iż ustrój wspólności majątkowej sprawdza się w praktyce dnia codziennego. Uwagi powyższe odnoszą się również do rodzinnych zakładów produkcyjnych. Wniosek ten uzasadniony jest niemal zupełnym brakiem w praktyce sądowej sporów między małżonkami na tle zarządu takimi zakładami. Powinno się jedynie przyjmować w takim przypadku możliwie szerokie rozumienie czynności zwykłego zarządu majątkiem wspólnym.

³⁸ Por. badania empiryczne przedstawione w moim opracowaniu *Zarząd majątkami*, s. 79 - 30.

³⁹ J. Górecki, *Podłoże gospodarcze*, s. 674.

⁴⁰ Po 20 ankiet w każdej gminie wypełniali w oparciu o wywiady przeprowadzone z rolnikami prądownicy urzędów gminnych.

⁴¹ Dane na ten temat A. Dyoniak, *Zakres swobody zawierania małżeńskich umów majątkowych, ich skuteczność i funkcjonowanie w praktyce społecznej*, SP 1984, nr 1-2.

Wymaga tego sprawne funkcjonowanie tych jednostek. Tylko do najważniejszych czynności, takich jak: zbycie, obciążenie czy dokonanie innych jeszcze istotnych czynności należy wymagać, aby dokonali ich oboje małżonkowie albo jeden z nich za zgodą drugiego (art. 36 § 2 zd. 2 k.r.o.).

Przy takim spojrzeniu wspomniane zakłady mogą sprawnie funkcjonować, także w ramach ustroju wspólności majątkowej, co przyniesie korzyść całej rodzinie. Umożliwi przecież wykorzystanie zalet tego ustroju. Usytuowanie zakładu produkcyjnego poza majątkiem wspólnym nie pozwalałoby bowiem z reguły na pełne uczestniczenie wszystkich członków rodziny w dochodach przynoszonych przez zakład.

IV. ŚRODKI ZABEZPIECZAJĄCE INTERESY MAŁŻONKA W ZAKRESIE ZARZĄDU RODZINNYM ZAKŁADEM PRODUKCYJNYM

Powyższe uwagi zostały skreślone przy założeniu prawidłowego układu stosunków między małżonkami, działania przez nich we wzajemnym porozumieniu i w celu osiągnięcia jak najkorzystniejszego z punktu widzenia rodziny rezultatu. W razie braku porozumienia między małżonkami co do zarządu majątkiem wspólnym, przekraczania przez małżonka swoich uprawnień lub działania na szkodę współmałżonka obowiązujący system prawny stawia do dyspozycji małżonka, którego uprawnienia są naruszane, szereg środków prawnych. Należy tutaj wymienić: powództwo o ustalenie nieważności czynności prawnej dokonanej bez wymaganej zgody drugiego małżonka, możliwość wystąpienia do sądu z wnioskiem o wypłacanie do rąk małżonka całości albo części wynagrodzenia za pracę albo innych należności przypadających współmałżonkowi (art. 28 k.r.o.), możliwość zwrócenia się do sądu z wnioskiem o zezwolenie na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu (art. 39 k.r.o.), o pozbawienie małżonka zarządu majątkiem wspólnym (art. 40 k.r.o.) albo o rozstrzygnięcie istotnej sprawy rodziny w braku porozumienia między małżonkami (art. 24 k.r.o.).

Pojawia się pytanie, czy ze wszystkich tych środków można skorzystać w przypadku, gdy sprawa dotyczy zarządu rodzinnym zakładem produkcyjnym.

Możliwość wytoczenia powództwa o ustalenie nieważności czynności prawnej dokonanej bez wymaganej zgody drugiego małżonka, a także skorzystanie ze środka prawnego przewidzianego w art. 39 k.r.o. nie powinna budzić wątpliwości. Pojawiają się natomiast one w przypadku, gdy małżonek zamierza wystąpić do sądu, aby do jego rąk były przekazywane należności uzyskane przez współmałżonka w związku z prowadzeniem niektórych rodzinnych zakładów produkcyjnych. Wyrażono bowiem zapatrywanie, że art. 28 k.r.o. ma zastosowanie do należności

o charakterze periodycznym, a przynajmniej do świadczeń powtarzających się, natomiast nie odnosi się do należności o charakterze jednorazowym⁴². W uzasadnieniu podaje się, że postanowienie wydane na podstawie art. 28 k.r.o. zmierza do trwałej poprawy sytuacji materialnej rodziny poprzez zapewnienie jej na przyszłość bezpośredniego dopływu środków finansowych, których opieszały małżonek nie przeznacza na potrzeby rodziny. W razie akceptacji powyższego stanowiska, małżonek rolnika, a także w niektórych przypadkach małżonek rzemieślnika nie mógłby skorzystać ze środka prawnego przewidzianego art. 28 k.r.o. Należności rolnika z tytułu umowy kontraktacji albo należności rzemieślnika za wykonaną jednorazowo pracę nie mają bowiem charakteru powtarzającego się. Należy jednak zauważyć, że pogląd o niestosowaniu art. 28 k.r.o. do należności o charakterze jednorazowym nie jest powszechny. Reprezentowane bowiem jest również stanowisko, że z normy prawnej zawartej w art. 28 k.r.o. nie wynika ograniczenie zastosowania tego artykułu tylko do świadczeń powtarzających się⁴³.

Przechodząc do oceny powyższych poglądów należy stwierdzić, iż akceptacja pierwszego stanowiska pozbawiłaby pewną część małżonków rzemieślników i rolników dogodnego środka zmierzającego do zaspokojenia potrzeb ich rodzin⁴⁴. Należy uznać to za sprzeczne z zasadą równouprawnienia małżonków. Małżonek-rolnik (albo małżonek-rzemieślnik) mógłby bowiem skorzystać z art. 28 k.r.o. celem zobowiązania swego współmałżonka otrzymującego np. wynagrodzenie za pracę, aby ta należność była przekazywana do jego rąk. W konkluzji więc należy przychylić się do stanowiska, iż sąd może na podstawie art. 28 k.r.o. zobowiązać do przekazywania do rąk współmałżonka także należności jednorazowych (co umożliwi skorzystanie z tego środka prawnego także przez osoby, których małżonkowie prowadzą rodzinny zakład produkcyjny).

Nie ma również przeszkód w skorzystaniu ze środka prawnego określonego art. 40 k.r.o. przez małżonka mającego uprawnienia rolnicze albo zezwolenie na prowadzenie działalności handlowej, rzemieślniczej itp. Wątpliwości natomiast powstają co do dopuszczalności pozbawienia osoby prowadzącej indywidualne gospodarstwo rolne lub warsztat rzemieślniczy, samodzielnego zarządu tymi składnikami majątkowymi w sytuacji, gdy drugi małżonek nie ma uprawnień rolniczych, zezwolenia na prowadzenie działalności lub niezbędnego doświadczenia do ich prowadzenia. Wydaje się, że w interesie rodziny będzie w takiej sytuacji pozostawienie zarządu w jego rękach z zobowiązaniem do dzielenia się do-

⁴² S. Breyer, S. Gross, *K.r.o.*, s. 103.

⁴³ Inaczej S. Szer, *Prawo rodzinne w zarysie*, Warszawa 1969, s. 73; J. Gwiadomorski, *„Alimentacyjny” obowiązek między małżonkami*, Warszawa 1970, s. 94.

⁴⁴ T. Smoczyński, *Obowiązek alimentacyjny rodziców względem dziecka a polityka socjalna państwa*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1978, s. 78.

chodami, uzyskanymi z prowadzenia rodzinnego zakładu produkcyjnego, z drugim małżonkiem.

Pojawiła się pytanie, na jakiej podstawie małżonek może domagać się przekazania do jego rąk części dochodów uzyskanych z prowadzenia zakładu. Należy podkreślić, że w powyższym przypadku nie chodzi o zadośćuczynienie obowiązkowi przyczynienia się do zaspokojenia potrzeb rodziny (art. 27 k.r.o.), lecz o realizację uprawnień wypływających ze wspólności majątkowej⁴⁵. Każdy małżonek jest uprawniony do dysponowania dochodami, a o ich faktycznym przeznaczeniu powinni decydować oboje małżonkowie wspólnie (art. 24 k.r.o.). W przypadku niedościa przez małżonków do porozumienia co do zużytkowania dochodów, każdy małżonek (a w szczególności nie prowadzący rodzinnego zakładu produkcyjnego) może zwrócić się do sądu, aby w trybie art. 24 k.r.o. rozstrzygnął nieporozumienie między małżonkami co do przeznaczenia dochodów przynoszonych przez rodzinny zakład produkcyjny⁴⁶. Sąd władny jest w tym trybie zobowiązać małżonka prowadzącego zakład do przekazywania określonej części dochodów do rąk drugiego małżonka celem umożliwienia mu wykonywania czynności zwykłego zarządu tymi składnikami majątku wspólnego. Zgłoszenie takiego żądania może być uzasadnione szczególnie wówczas, gdy wystąpienie z powództwem alimentacyjnym nie rokuje szans powodzenia⁴⁷. W toku badań prowadzonych nad funkcjonowaniem art. 24 k.r.o. w praktyce sądowej stwierdziłem, iż w 2 przypadkach małżonek wystąpił do sądu o określenie sposobu uczestnictwa w dochodach przynoszonych przez gospodarstwo rolne albo prywatny warsztat, prowadzone wyłącznie przez drugiego małżonka⁴⁸.

Powyższe rozważania uzasadniają wniosek, iż w przypadku wchodzenia w skład majątku wspólnego rodzinnego zakładu produkcyjnego dopuszczalne jest skorzystanie z możliwości wystąpienia do sądu, aby rozstrzygnął istotną sprawę dotyczącą tego zakładu w braku porozumienia między małżonkami. Przynależność takiego zakładu do majątku wspólnego nie jest jednak bez znaczenia dla stwierdzenia, czy mamy do czynienia z istotną sprawą rodziny. Należy bowiem przyjąć założenie, że dokonanie oceny, kiedy chodzi o istotną sprawę rodziny, może nastąpić jedynie z uwzględnieniem sytuacji konkretnej rodziny. Prowadzenie działalności handlowej, usługowej czy produkcyjnej w większych rozmiarach uzasadnia wniosek, że tylko poważniejsze sprawy związane z działalnością rodzinnych zakładów produkcyjnych zasługują na miano istotnych spraw rodziny.

⁴⁵ L. Stecki, Głosa do post. SN z 8 I 1969 — OSPiKA 1970/3/61.

⁴⁶ Ibidem, s. 121.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Por. dane w mojej pracy *Zarząd majątkami*, s. 85 - 90.

Na tle art. 24 i 40 k.r.o. pojawia się pytanie, jakie środki prawne służą małżonkowi w przypadku dokonania przez drugiego małżonka czynności zarządu bez porozumienia z nim albo dokonania takiej czynności przez małżonka pozbawionego zarządu majątkiem wspólnym. Regułą powinno być w powyższej sytuacji — w razie wyrządzenia szkody drugiemu małżonkowi — powstanie roszczenia odszkodowawczego wchodzącego w skład majątku wspólnego. Roszczenie to jest oparte na art. 415 k.c.⁴⁹. Postępowanie bowiem tego małżonka należy ocenić jako sprzeczne z obowiązującą wszystkich normą postępowania, która zakazuje rozporządzania bez upoważnienia składnikami majątku innej osoby.

V. OCHRONA POSIADANIA

Posiadanie jest odrębnym pojęciem od zarządu majątkiem, w tym także majątkiem wspólnym małżonków⁵⁰. W związku z tym ewentualna ochrona posiadania składników majątku wspólnego nie należy do środków ochrony interesów małżonka w zakresie zarządu majątkiem wspólnym. Uzasadnia to odrębne jej rozważanie.

W doktrynie wywołuje kontrowersje sprawa możliwości skorzystania przez małżonka pozbawionego zarządu składnikami majątku wspólnego, z powództwa posesoryjnego. Jeśli chodzi o gospodarstwa rolne pozycja przeciwników takiej ochrony⁵¹ (oparta na art. 346 k.c), jest szczególnie silna, z uwagi na kierunek orzecznictwa Sądu Najwyższego⁵². Twierdzi się mianowicie, iż w przypadku gospodarstwa rolnego mamy do czynienia ze współposiadaniem wymagającym współdziałania wszystkich współposiadaczy (współposiadanie „zależne”). Odmowa współdziałania ze strony jednego ze współposiadaczy ma przekreślić sens orzeczenia przywracającego posiadanie.

Aprobata powyższego poglądu uniemożliwiłaby skorzystanie z powództwa posesoryjnego nie tylko w razie pozbawienia posiadania składników gospodarstwa rolnego, ale również, z uwagi na podobieństwo pełnionej funkcji, w razie pozbawienia posiadania składników warsztatów rzemieślniczych, sklepów prywatnych itp.

W doktrynie przedstawiono również inną interpretację art. 346 k.c. odwołującą się do treści § 866 BGB⁵³. Zakaz występowania z powództwem posesoryjnym między współposiadaczami dotyczył na tle BGB tylko sytuacji, gdy przy zachowaniu władztwa faktycznego Współposiada-

⁴⁹ Orz. SN z 18 VIII 1958 — OSN 1959/2/59, S. Breyer, S. Gross, *K.r.o.*, s. 229.

⁵⁰ J. Ignatowicz, *Prawo rzeczowe*, Warszawa 1976, s. 191.

⁵¹ *Ibidem*, s. 2:89.

⁵² Por. wytyczne SN z 28 IX 1963 — OSN 1964/2/22, uchw. SN z 18 VI 1966 — OSN 1967/1/6, uchw. SN z 36 VI 1967 — OSN 1068/1/3.

⁵³ J. St. Piątowski w głosie do uchw. SN z 7 X 1969 — OSPiKA 1970/11/221

czy powstały między nimi nieporozumienia co do zakresu korzystania z rzeczy. Współposiadacz natomiast nie był pozbawiony ochrony posesoryjnej w razie pozbawienia go posiadania przez współposiadacza⁵⁴.

Ostatnio przedstawione stanowisko wydaje się poprawniejsze z punktu widzenia treści art. 346 k.c. Zapewnia ono ochronę posesoryjną w każdym przypadku pozbawienia posiadania. Z tych względów przyłączam się do niego aprobując pozostałą argumentację jego reprezentantów⁵⁵.

Orzecznictwo i doktryna odrzuciły zdecydowanie dopuszczalność dokonywania podziału *quoad usum* gospodarstwa rolnego⁵⁶. Niedopuszczalność takiego rozstrzygnięcia zachodzi również w odniesieniu do innych rodzinnych zakładów produkcyjnych. Stanowisko powyższe uzasadnione jest tym, że podział taki w odniesieniu np. do warsztatu rzemieślniczego czy sklepu pozbawiony byłby sensu i uniemożliwił ich funkcjonowanie.

VI. USTANIE WSPÓLNOŚCI USTAWOWEJ

W sytuacji, gdy omówione wyżej środki ochrony interesów małżonka okazałyby się niewystarczające, małżonek może w ostateczności żądać zniesienia przez sąd wspólności majątkowej (art. 52 k.r.o.). Niewykluczone jest także umowne ograniczenie albo wyłączenie wspólności majątkowej.

Sądy rozpoznając sprawy o zniesienie wspólności majątkowej powinny sprawdzać, czy rozdzielność majątkowa nie będzie godzić w interes rodziny. Często bowiem pozostawanie we wspólności majątkowej umożliwia drugiemu małżonkowi i rodzinie korzystanie z pomnażania dorobku przez współmałżonka⁵⁷. Sprawa ta nabiera szczególnego znaczenia, gdy w skład majątku wspólnego wchodzi rodzinny zakład produkcyjny.

W okresie od ustania wspólności ustawowej do podziału objętego nią majątku istnieje między małżonkami (lub ich następcami prawnymi) wspólność majątku, do której mają odpowiednie zastosowanie przepisy o współwłasności (art. 42 k.r.o.). W odniesieniu do rodzinnych zakładów produkcyjnych znajduje pełne potwierdzenie sformułowany już wcześniej przeze mnie pogląd⁵⁸, iż czynności zwykłego zarządu mogą dokonywać w powyższym okresie nie tylko oboje małżonkowie wspólnie (jakby to wynikało z treści art. 201 i 204 k.c. w związku z art. 46 k.r.o.), ale również każdy z małżonków. Przeciwnie bowiem stanowisko

⁵⁴ Inaczej SN w uchw. z 16 VI 1967 — OSN 1968/1/3.

⁵⁵ Par. przyp. 53 oraz B. Hofrmański w glosach do uchw. SN z 18 VI 1966, NP 1968 nr 7-8, s. 1209 i do uchw. z 16 VI 1967, NP 1970 nr 2, s. 268.

⁵⁶ Wytyczne SN z przyp. 52, J. Ignatowicz, w: *K.c. Komentarz*, t. I, Warszawa» 1972, s. 525 - 526.

⁵⁷ Por. orz. SN z 20 V 1976 — OSN 1977/2/31.

⁵⁸ A. Dyoniak, *Zarząd majątkami*, s. 98.

uniemożliwiłoby funkcjonowanie rodzinnych zakładów produkcyjnych do czasu podziału majątku wspólnego.

Pewne odstępstwa od ogólnych reguł kodeksowych dotyczą kwestii podziału majątku wspólnego obejmującego rodzinny zakład produkcyjny. Ich podział fizyczny nie jest możliwy w każdym przypadku. Co do gospodarstwa rolnego jest on dopuszczalny jedynie przy zachowaniu wymogów art. 163 k.c. W odniesieniu do warsztatów usługowych, sklepów itp., gdyby miały one funkcjonować również w przyszłości, możliwe jest dokonanie podziału tylko poprzez przyznanie ich w całości temu małżonkowi, który ma kwalifikacje do ich prowadzenia (przy spłacie współmałżonka)⁵⁹. Możliwe jest także zbycie zakładu osobom trzecim mającym odpowiednie kwalifikacje.

VII. WNIOSKI

Przeprowadzone rozważania uzasadniają wniosek, że ustrój wspólności majątkowej, mimo jego stosunkowo skomplikowanego charakteru, może zapewnić sprawne funkcjonowanie także rodzinnych zakładów produkcyjnych. Są one, w odróżnieniu od prywatnych przedsiębiorstw w państwach kapitalistycznych, oparte głównie na stałej pracy własnej właściciela i członków jego rodziny. Chociaż nie ze wszystkich środków przewidzianych prawem (art. 40 k.r.o.) małżonek, którego prawa są naruszone, może w pełni skorzystać, wydaje się, że ustrój ten — jako ustawowy — jest najbardziej odpowiedni i najkorzystniejszy dla rodziny także w tych przypadkach, gdy w skład majątków małżonków wchodzi zakład produkcyjny. Nie wyklucza to oczywiście przyjęcia przez małżonków innego typu ustroju majątkowego, jeśli, według ich oceny, będzie on bardziej dostosowany do sytuacji występującej właśnie w ich rodzinie.

FUNCTIONING OF THE STATUTORY SYSTEM OF MATRIMONIAL PROPERTY RIGHTS WITH REFERENCE TO FUNCTIONING OF FAMILY PRODUCING FIRMS

Summary

The system of joint property reveals, apart of positive features, several vices as well. These are particularly conspicuous in the aspect of managing joint property and spouses' liability for debts. Complications can appear especially in those situations when family owned producing firms are a part of joint property.

If one can nevertheless adopt a possibly wide understanding of acts of ordinary management of joint property, then family owned producing firms can efficiently operate within joint property of a normally functioning family. The system enables

⁵⁹ S. Breyer, S. Gross, *K.r.o.*, s. 235.

the spouses to use profits derived from such firms already in the time of joint property existence. Only in case of the most important acts as alienation, burdening and several others the cooperation of spouses must be required.

In absence of consent for management between spouses, the spouse whose rights in joined property are being injured can demand a protection provided by law. Yet the spouse devoid of appropriate qualifications or a trade license is not competent to demand a court ruling depriving the second spouse of management rights in joint property (art. 40 of Family and Guardianship Code F.G.C.). He can only demand to have the spouse obliged to divide profits derived from running a family owned producing firm, and also in case of damage incurred by acts of the spouse, to have him redress the damage, on the grounds of art. 415 of Civil Code (C.C.). If those measures prove to be not adequate, the spouse can demand, *in the last resort*, a judicial dissolution of matrimonial property community (art. 52 F.G.C.).